

“DARYOSINI YO‘QOTGAN QIRG‘OQ” ROMANIDA EKOLOGIK MUAMMOLARNING BADIY TALQINI

Kishin Xajiboyev,

Ma'mun universiteti O'zbek va sharq tillari kafedrasini mudiri, PhD

kishinxajiboyev@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Erkin Samandarning “Daryosini yo‘qotgan qirg‘oq” romanida Amudaryo suvining to‘silishi, to‘rtta katta suv ombori qurilishi va buning ayanchli oqibatlariga munosabat ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlilga tortilgan.

Kirish so‘zlar: tabiat, inson, to‘g‘on, Amudaryo, Jayhun, Qirtepa, Mazdubat.

Аннотация. В статье анализируется социально-философский аспект строительства четырех крупных водохранилищ и перекрытия вод Амударьи, а также трагические последствия этих действий в романе Эркина Самандара “Берег, потерявший свою реку”.

Ключевые слова: природа, человек, дамба, Амударья, Джейхун, Киртепа, Маздубат.

Abstract. In the article have been analyzed from a socio-philosophical point of view the damming of the Amudarya water, the construction of four large reservoirs and the sad consequences of this in the novel “The Shore That lost its River” by Erkin Samandar.

Keywords: nature, man, dam, Amudarya, Jayhun, Qirtepa, Mazdubat.

Kirish. Zamonaviy o‘zbek adabiyotida 70–80-yillar alohida o‘rin tutadi. 1956–1957-yillarda shaxsga sig‘inish illati keskin qoralandi. Natijada mamlakatda Stalin qatag‘oni davrida adolatsizlik va haqsizlikka uchragan adabiyot namoyandalari nomi oqlandi. Adabiyotshunos S. Mirzayev fikricha: “Bu davrda xalqning siyosiy faolligi ma‘lum darajada o‘sdi. Shu bilan birga, bu davrda markazning aybi bilan ijtimoiy hayotda dabdababozlik, ko‘zbo‘yamachilik, ikkiyuzlamachilik singari illatlarga yo‘l qo‘yildi. Binobarin, bu davrda taraqqiyot silliq kechmadi. Depsinish va turg‘unlik yillari ham bo‘ldi. Ana shunga ko‘ra bu davrni katta o‘zgarishlar, o‘tmish xatolarini tuzatish va ba‘zi yangi xatolarga yo‘l qo‘yish davri deb atash mumkin”.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur mavzu doirasida o‘zbek adabiyotshunosligida ekologik muammolarning badiiy talqini masalasi bir qator olimlar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, S. Mirzayev XX asr o‘zbek adabiyoti taraqqiyoti va uning ijtimoiy zaminini tahlil qilgan. Shuningdek, Erkin Samandar asarlarida inson va tabiat munosabatlari, ekologik muammolarning badiiy ifodasi alohida o‘rin tutishi ilmiy ishlarda qayd etilgan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ekologik motivlar zamonaviy o‘zbek nasrida dolzarb ijtimoiy-falsafiy muammo sifatida talqin etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda badiiy matnni tahlil qilish uchun qiyosiy-tahliliy va germenevtik metodlar qo‘llanildi. Germenevtik yondashuv orqali romandagi tabiat-obrazlarining inson hayoti va ijtimoiy tizim bilan bog‘liqligi talqin qilindi. Qiyosiy-tahliliy metod yordamida muallif asaridagi ekologik muammolar zamonaviy ijtimoiy-falsafiy qarashlar bilan solishtirildi.

Tahlillar va natijalar. Erkin Samandarning “Daryosini yo‘qotgan qirg‘oq” romani, “Tangri qudug‘i” romani, “Pahlavon Mahmud Piriyorvaliy” kabi qissalari ham o‘zbek

badiiy nasrida o'ziga xos yangilik bo'ldi. Chunki "... bu kabi asarlar iztirob ichida tug'ilgan deydi muallifning o'zi. Muallif qalbidagi iztirob Vatanni sevish, uning bir qarich yerini ham avaylash, buyuk bobokalonlarimiz ruhiga hurmat, boy ma'naviy va madaniy merosimizni asrash kabi muqaddas ishlarning mehsiz, mol-dunyoga berilgan, obro'parast odamlar tomonidan poymol qilinayotganligi sabablidir. Zero, haqiqiy ijodkor xalq dardi bilan yashaydi. "Daryosini yo'qotgan qirg'oq" romanidagi voqealar fikrimizni tasdiqlaydi. Romanda qalamga olingan ekologik muammo yechimini kutayotgan dolzarb muammolardan biri edi. Ehtimol, bu muammoni shu davrda ijod qilayotgan boshqa ijodkorlar ham yoritishni istagandir, lekin bu masalani ommaga olib chiqish oson ish emas edi. Chunki vatanimizni mustamlakada ushlab turgan sho'ro hukumati endi Markaziy Osiyo davlatlarining boyligiga ko'z tikkan edi. Paxta masalasi hali hech kimning yodidan chiqqan emas. "Boshqa Sovet Sotsialistik Respublikalari qatori O'zbekiston ham Sovet Ittifoqining asosiy paxta manbayiga aylandi. 1970-yillarning boshlariga kelib O'zbekiston SSRda deyarli barcha ekin maydonlari paxtachilikda foydalanish uchun o'zlashtirildi". "Natijalar halokatli bo'ldi. Pestitsidlar va zaharli o'g'itlardan keng foydalanish hamda almashlab ekishdan voz kechish atrof-muhit uchun halokatli oqibatlarga olib keldi. G'o'zaning o'sishini yaxshilash maqsadida suvning isrof qilinishi Orol dengizining qurib qolishiga sabab bo'lib, bu esa mintaqadagi ekologik vaziyatni yanada og'irlashtirdi. Shunga qaramay, paxta yetishtirish darajasi oshmadi. Qo'shib yozish yoki besh yillik rejalar natijalarini sun'iy ravishda oshirish natijasida millionlab dollar mablag'lar yo'qotildi. Statistik ma'lumotlarning ishonchsizligi esa iqtisodiy qarorlar qabul qilinishiga to'sqinlik qildi". Romanda tasvirlangan O'zbekistondagi mineral resurs Mazdubat tuz koni Qorayantoqliklarning rizq-nasibasi edi. Shu rizq-ro'zdan nasibalari uzilishini bilgan Qorayantoqliklar g'or oldida yig'ildilar. Aminovning buyrug'i bilan g'orning og'zini betonlashga kelgan quruvchilarning oldiga peshvoz chiqdilar. Betonlash tuz koni va g'orni saqlab qolish uchun jon-jahdi bilan harakat qilayotgan qurilish injeneri Ganjaning uchastkasiga topshirildi. Bunga toqat qilolmagan Ganja bu ishdan bosh tortdi. Ganja o'zi Aminovga "Bu yerlarga bitta suv ombori yetadi, 4 ta bahaybat suv ombori nimaga kerak? Bu tabiatga jiddiy zarar yetkazadi. Amudaryoni bo'g'ish juda xavfli" degan so'zlari va bu borada tuzgan loyihalari uchun yoqmay yurgan edi. Fursatni qochirmasdan Aminov Ganjani ishdan bo'shatdi. Bu ham yetmagandek, keyinroq uni qamatib ham yubordi. Asarda tuz konini saqlab qolish uchun harakat qilgan Ganja, Buva va u boshchiligidagi qariyalar, mahalla faollari Aminov, mayor Rahmonov, Nazarov kabi qo'g'irchoq rahbarlar tomonidan izza qilinadi. Buvaning "Tuz koni muqaddas joy, uni bosqilash, vayron etish mumkin emas. Shunday mo'jizani yo'qotishga qo'llaring qanday boradi? Yuraklaring qanday betlaydi?" degan so'zlariga parvo ham qilmaydi. Yana bir tabiat ne'mati, Qorayantoqliklarning muqaddas joyi yo'q qilinadi. Nima emish, bu suv omborlari evaziga Duldulsoyni shaharga aylantirar emish. Gidrouzel ham qurib, barcha hududlarga elektr tarqatar emish, paxta, sholi ekar, maktab, bog'cha, shifoxonalar qurar emish. Damba

qurish maqsadida tuz g'orining og'zini betonlab qo'yish, bu xalqning rizqini qiyish bilan birga, tabiatga ham jiddiy zarar ekanligi Ganja bilan Buvani rosa o'ylantirar edi. Nahotki, shunday qudratli Amudaryoning yo'lini to'sib, ko'zlangan yerga boshqarish mumkin bo'lsa? Bu shunchalik osonmi? Eh, bechora daryo? Insonlar o'zi shunaqa, tabiatni ona deydi-yu, biroz aqlli, kuchli bo'lib olishgach, unga xiyonat qiladi, hatto o'ldiradi. Romanda Orol dengizining qurib qolishida Tuyamo'yinda Amudaryo suvining to'silib, bahaybat to'g'onlarning va suv omborlarining qurilishi, natijada, bu yerdagi Kiyikto'qay, Bog'iston, Otaqo'rg'on, Mazdubat tuz koni kabi joylarning suv tagida qolishi, yer osti suvi yuzaga ko'tarilib, yerlarni suv bosishi, bog'-rog'larning qurib qolishi kabi muammolar obrazli yoritiladi, bu yo'lda Mazdubat tuz koni va Nayson buva yodgorligining yo'q qilinishi, Qirtepaning portlatilishi kabi masalalar konseptual o'rin egallaydi.

Xulosa. E.Samandarning "Daryosini yo'qotgan qirg'oq" romanida inson va tabiat muammosi Amudaryo suvi evaziga olti milliard kub suv sig'adigan 4 ta suv ombori qurish sababli Orol dengizining qurishi tasviri jarayonida namoyon bo'ladi. Ganjaning bu baloga qarshi kurashib o'tkazgan umri, qilgan mehnatlari yozuvchi tomonidan video tasvirga tushirilgandek badiiy ifoda etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Мирзаев С. XX аср ўзбек адабиёти. Дарслик. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2005. – Б. 66.
2. Erkin Samandar. G'ayb qushlari. – Toshkent: Sharq, 2009. – B. 356
3. Blacmon, Pamela. In the Shadov of Russiya: Reform in Kazakhstan and Uzbekistan (inglizcha). East Lansing, Michigan, United States: Michigan State University Press, 2011.
4. Robinson, Alan G. Sam (1997). Corporate Creativity. San Francisco: Berrett-Kochler Publishers, Inc. p. 99.
5. Расулова У. "XX аср ўзбек қиссачилиги (поэтик изланишлар ва тараққиёт тамойиллари)". Филол. фанл. докт. (DSc) дисс. автореф. – Тошкент, 2020. – Б. 22.